

Andreas Tietze'nin Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nde Kıbrıs Ağzı Verileri*

Emine YILMAZ**

Özet

Prof. Dr. Andreas Tietze'in, Viyana'daki öğrencilik yıllarından (1932-1937) itibaren toplamaya başladığı ve kendisi ve öğrencileri tarafından 2002 yılında Avusturya Bilimler Akademisi tarafından yayımlanmaya başlanan *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*'nin ilk dört cildi 2015-2016 yılları arasında TÜBA (Türkiye Bilimler Akademisi) tarafından Prof. Dr. Semih Tezcan editörlüğünde yayımlanmıştır. Semih Tezcan'ın 2017'deki vefatından sonra sözlük, 2019'da, Prof. Dr. Emine Yılmaz ve Prof. Dr. Nurettin Demir editörlüğünde 10 cilt olarak yayımlanmıştır. Ancak bu baskıdan hemen sonra sözlüğün dağıtımını durdurulmuştur.

TÜBA'nın 2019'da görevine başlayan yeni başkanı Prof. Dr. Muzaffer Şeker sözlüğün formatında değişikliğe gidilmesi kararı almıştır. Buna göre sözlük 7 cilt ve bir *Dizin* olarak yeniden tasarlanmıştır. Ayrıca editörler olarak Nisan 2019'da Viyana'da gerçekleştirdiğimiz tanıtım toplantısında, sözlüğün eski yayın ekibinde bulunan Sena Doğan'dan almış olduğumuz, Tietze sözlüğüne ait 6478 adet yeni fiş de sözlüğe eklenmiştir. Böylece *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*'nin, son biçimiyle yedi cilt, bir *Dizin*'den oluşan, 4.215 sayfa, 41.981 madde başı ve 71.318 örnek cümle içeren, genişletilmiş ve gözden geçirilmiş ikinci TÜBA baskısı 2022'de okuyucuyla buluşacaktır.

* Bu yazı TÜBİTAK 1002-Hızlı Destek Programı kapsamındaki 121K713 numaralı *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati ve Türkçe Sözcük Varlığı* adlı projeden üretilmiştir.

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, eminey@hacettepe.edu.tr

Bu yazıda Andreas Tietze sözlüğünde yer alan Kıbrıs ağzına ait malzeme değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Andreas Tietze Sözlüğü, Kıbrıs ağzı, dil ilişkileri, kod kopyalama

Abstract

As it is known, the Turkish material that Andreas Tietze started to collect during his student years (1932-1937) in Vienna was being prepared for publication by himself and his students since 1995. All publication rights and related materials that cover Andreas Tietze's works were taken over by Turkish Academy of Sciences from all of Andreas Tietze's successors and Austrian Academy of Sciences in 2014 and *Historical and Etymological Turkish Dictionary Project* (TÜBA- TETTL) was started by Turkish Academy of Sciences in 2015. In December 2016, Turkish Academy of Sciences published four volumes covering A-L letters under the editorship of Semih Tezcan.

After the death of Semih Tezcan in September 2017, under the editorships of Emine Yılmaz and Nurettin Demir the Tietze's dictionary was published in 10 volumes in 2019. However, its distribution was stopped immediately after.

In 2019, the new president of TÜBA, Prof. Dr. Muzaffer Şeker started his duty and decided to make changes on these issues, stating that the font and design of the dictionary were not suitable and the number of volumes was too high. Accordingly, the dictionary has been redesigned as seven volumes and an Index. In addition, as editors, at the dictionary introduction meeting we held in Vienna in April 2019, we had received 6478 new index cards from Sena Doğan, who was a former publication team of the dictionary. We saw it as an opportunity that the dictionary will make the second edition and we decided to add these index cards to the dictionary. TETTL was delivered to TÜBA in March 2021 as expanded and revised. The new edition includes seven volumes, 4.215 pages, 41.981 lexical units and 71.318 illustrative examples. We estimate that the second edition will meet the reader in 2022.

In this article, the Cypriot dialect material in Andreas Tietze's dictionary has been evaluated.

Keywords: Andreas Tietze's Dictionary, Cyprus dialect, language contact, code copying

TÜBA-Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati:

Andreas Tietze'nin neredeyse 20. yüzyıl boyunca toplamış olduğu tarihsel Türkiye Türkçesi söz varlığının basım hakları, 2015 yılında yapılmış bir anlaşmayla TÜBA'ya (= *Türkiye Bilimler Akademisi*) devredilmiştir. TÜBA, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati Projesi* kapsamında, sözlüğün ilk dört cildini 2016 yılında Prof. Dr. Semih Tezcan editörlüğünde yayımlamıştır.

Tezcan'ın 2017'deki vefatından sonra kalan 6 cilt Prof. Dr. Emine Yılmaz ve Prof. Dr. Nurettin Demir editörlüğünde 2020 yılında yayımlanmıştır. Ancak Nisan 2019'da Viyana'da gerçekleştirdiğimiz tanıtım toplantısında, sözlüğün eski yayın ekibinde bulunan Sena Doğan'dan almış olduğumuz, Tietze sözlüğüne ait 6478 adet yeni fişin sözlüğe eklenmesi ve formatta da değişikliğe gidilmesi nedeniyle birinci baskı dağıtılmadan ikinci baskıya geçilmiştir. *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*'nin, son biçimiyle yedi cilt, bir *Dizin*'den oluşan, 4.215 sayfa, 41.981 madde başı ve 71.318 örnek cümle içeren, genişletilmiş ve gözden geçirilmiş ikinci TÜBA baskısı 2022'de okuyucuyla buluşacaktır.

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nin Kaynakları:

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nde kelimeler, tamlamalar, deyimler, kalıp ifadeler, atasözleri gibi sözlük birim olabilecek ögeler yer alır. Bu malzeme, Anadolu'da üretilen ilk yazılı metinlerden itibaren, yani 13. yüzyıldan 20. yüzyılın sonuna kadar uzanan zaman diliminde yazılmış eserlerden seçilmiştir. Bu eserler, Eski, Orta ve Yeni Osmanlı Türkçesi metinler; Ermeni ve Yunan harfleriyle yayımlanmış Türkçe metinler; Yeni Türk alfabesine geçiş dönemi metinleri (1928-1950); 1950-2002 dönemi metinleri (edebi metinler, ağız derlemeleri); tarihsel, etimolojik sözlükler, ağız sözlükleri, alıntı sözlükleri ve gazetelerden oluşmaktadır. Hatta 2002 yılında yazılmış bazı romanlar bile taranmıştır: Murat Uyraklı (2002), *Tol, Bir İntikam Romanı*.

Kıbrıs Ağız Araştırmalarına Kısa Bir Bakış:

Bilindiği gibi Kıbrıs'ın 1571 tarihinde Osmanlılar tarafından fethinden sonra adada yaşayan Rumlar ve adaya yerleştirilen Türkler arasında diğer alanlarda olduğu gibi dil alanında da yoğun bir etkileşim olmuştur. Dil

etkileşimi bütün gramer kategorilerinde gerçekleşmiş olmakla birlikte bu sunumda sadece söz varlığı etkileşimi ele alınmıştır. Kopyalamalar karşılıklı olmakla birlikte, Rumca daha prestijli ve baskın dil konumunda olduğu için Rumcadan Türkçeye daha fazla sözcük kopyalanmıştır. 1960 yılı verilerine göre, Kıbrıslı Türklerin %38'inin Rumca, Rumlarınsa sadece %1'inin Türkçe konuştuğu (An 1999: 33) dikkate alınırsa bunun doğal bir sonuç olduğu anlaşılır. 1974'ten sonra ise Türkler Kuzey Kıbrıs'ta yoğunlaştığı ve Rumcayla temas azaldığı için Rumca kopyalar genç konuşurlar tarafından unutulmaya başlamış, bunların yerini standart Türkiye Türkçesi sözcükler almaya başlamıştır.

Kıbrıs ağzı ve bu ağzın kökeniyle ilgili ilk akademik yayın Hasan Eren'in 1963 yılındaki "Kıbrıs'ta Türkler ve Türk Dili" adlı makaledir. Eren 1959 yılında adada yapmış olduğu üç aylık bir araştırma gezisi sırasında topladığı beş bin sözcüğe dayanarak Kıbrıs ağzıyla Anadolu ağızlarını karşılaştırmıştır. Bu karşılaştırmaya göre Kıbrıs ağzındaki ilk katman Konya civarından, sonraki katmanlar da Antalya, Mersin, Alanya civarından adaya göç edenlere aittir. (bk. Nurettin Demir'in bu kitaptaki yazısı).

Zeki Ekin'in derlediği Kıbrıs ağzındaki Rumca 200 kopya bir liste halinde internette yayınlanmışsa da artık erişime açık değildir. Argunşah 2009: 34'te yer alan erişim 2000 tarihlidir. Ekin'in listesine yaptığı eklemeye 326 sözcüklük bir veritabanı oluşturan Rıdvan Öztürk 1974'ten sonra artık bu Rumca sözcüklerin gençler tarafından kısmen unutulduğu tespitini yapmıştır. Öztürk'e göre Türkiye Türkçesinde tespit edilen 347 Rumca sözcüğe göre Kıbrıs ağzından belirlenen kopya sözcükler yaygınlık kazanmamış dar bölge kelimeleridir. Bu dar bölgelerin ölçünlü dille ilişkisinin artması sonucu Rumca kopyalar unutulmaya başlamıştır (Öztürk 2009: 166-7).

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nde Ağız Verileri:

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nde Anadolu Ağızları, Rumeli Ağızları ayrımının dışında bir ağız ayrımı yapılmamıştır. Ağız verilerinin hangi köy, kasaba, şehirden alındığı belli değildir. Ancak sözlükte, *Derleme Sözlüğü*'nde bulunmayan pek çok veri de yer almaktadır. Örneğin:

Anadolu ağızları: *aboşkevaris* “çevreyi toplayıp düzeltme” <Yun. αποσκευαρίζω

(apoşkevarízō) a.m.

Anadolu ağızları: *absimisa* “ateş böceği” <Yun. αψιμίτσα (apsimítza) a.m. Rumeli ağızları: *biçim* “belki” <*belkim*

Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati’nde *Kıbrıs* etiketiyle verilmiş sadece dokuz sözcük bulunmaktadır. Bunların da çoğu yemek kültürüyle ilişkilidir. İkisi şehir adıdır.

Bu veriler Orhan Kabataş’ın *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü* ve Rıdvan Öztürk’ün “Kıbrıs Ağızlarının Kelime Hazinesindeki Değişmeler” adlı makalesindeki “unutulmakta olan sözcükler” listesiyle de karşılaştırılarak verilmiştir.

Tietze:

Bafa “Kıbrıs Rum Kesimi’nde bir şehrin adı” <Yun. *Páfos*

Kabataş:

bafidi “Bafı” <Rum. *pafidi παφίτι*. ※ “Öyle Bafı oldum deyincam da Bafidi olaman. Sen şehir efendisi.” (Aksoy 1990: 98).

Tietze:

bunburiya “kelebek” Derleme Sözlüğü 791 <Yun. (dial.) *boumbulia* “(çoğul) bir cins arı” N.P. Andriotis 1974 s. 180.

Kabataş:

bumburiya “iri kelebek, ışığın etrafında dolaşan pervaneler” <Rum. *bumburia*

Öztürk 2009: 169

bumburiya “uğur böceği, kelebek”

Tietze

bendo “beşibirlik” Derleme Sözlüğü 627 <Grekçe *pentólira* “5 drahmalık sikke” Ch. Tzitzilis 1987g no. 401; krş. Ar. *bintū* “20 franklık altın sikke” H. Wehr 1958 s. 67.

Kabataş:

bendo “kadınların boyunlarına astığı Osmanlı altını” <Rum./Yun. *benthos* “(kolda) yas bandı” Baf kazasına bağlı Susuz, Fasula, Aydın ve Kalkanlı köylerinde söz kesiminden sonra oğlan kıza *bendo* (beşibirlik) vermezse söz geçersiz sayılabilirdi. ※ “*Bu bendo ne*” dedi. “*Bu bendo şindi*” dedi, “*Hadmanın boğazında sallanır*” dedi.

Tietze

buma “üzüm küfesinin kapağı; tahtadan yemek tası” Derleme Sözlüğü 791

<Yun. *pōma/púma* “kapak, yuvarlak yassı taş” Ch. Tzitzilis 1987g no 446.

Kabataş:

buma “üzüm küfesinin kapağı; tahtadan yapılmış yemek tası” <Rum. *buma* (Tzitzilis 1987: 446) <Yun. *pōma/ puma* “kapak, yuvarlak yassı taş” (Tietze 2002/1: 394).

Tietze:

çerçelli “bir çeşit hamur tatlısı” Derleme Sözlüğü 1144 <Yun. (diyal.) *kerkelli*

a.m. (Ch. Tzitzilis 1987g no. 272) Kabataş:

çerçelli “bir çeşit hamur tatlısı (Çat., Mağusa, Derleme Sözlüğü 1144)” <Rum. çerçeludkia <Yun. *kerkelli* <Orta Yun. *krikellin* <Eski Yun. *krikellion* (Tzitzilis 1987: 272).

~ çörçöludya/çorçolikya/çörcöllikya “pekmez içine atılan hamur parçalarından yapılan bir tür tatlı” <Rum. çerçeludkia <Yun. *kerkelli* <Orta Yun. *krikellin* <Eski Yun. *krikellion* (Tzitzilis 1987: 272). □ *Zaten tatlı diye yediği, anasının ara sıra pekmezde pişirdiği hamur çörcöllikya ya da lokma idi*

Tietze:

gunna “iç, tane, çekirdek (fıstık, badem, bakla hakkında)” Derleme Sözlüğü 2196 <Yun. *kúnna* a.m. Ch. Tzitzilis 1987g no. 253 □ Şu fıstıkların gunnaları küçük.

Öztürk 2009: 171

gunna “fıstık içi, herhangi bir sebzenin içi” unutulmakta olan kelime listesinden Kabataş:

gunna “fıstık içi (Limasol, Derleme Sözlüğü 2196); hellim konulan kap; tavuğun göğsü” <Rum. *gunna* (~ Latince *cunnus*) (Tzitzilis 1987: 253)

Tietze:

kumandarya “Kıbrıs şarabı” <Yun. *kumendaría* a.m. G. Meyer 1893 s. 56. ※ *Bir de dolabın kanadın açtım, ne bakayım? Kuş sütünden gayrisi mevcut: Âlâ Kıbrıs kumandaryası mı dersin, Sakız mastikası mı dersin...* (E. Misailidis 1986 s. 56).

Kabataş:

gumandarya/kumandarga “Kıbrıs’a özgü bir tür tatlı şarap” <Rum. *kumandarga*, *kumandaria* <Fransızca “vin de commendarie” <Latince *commendaria* “yönetim yeri” ※ *Elimde bir kabak şarap. Ev yapımı. Kırmızı. Ballı. Kumandarga tatlı.*

Tietze:

Lefkoşe/Levkôşe/Lefkoşa ‘Kıbrıs’taki şehir’ <Yun. *Lefkosía* a.m. ※ *Ol mahalden Levkôşe nām kal’a-ı metîn ve hışn-ı haşîn kurbında konub...* (Selānikî 1989 I, 78).

Tietze:

parikoz “Kıbrıs’ta ayrı bir grup raiyyet ki bunlar beylerine (sipahilerine) bazı hizmetler ve vergilerle mükelleftir” Ö.L. Barkan 1943 [980/1572] s. 348.

Örneklerde görüldüğü gibi *Derleme Sözlüğü*’ndeki kelimeler Kıbrıs ağzından alınmıştır. Zaten literatürde de Kıbrıs ağzı ve Türkiye Türkçesindeki Rumca kelimelerin farklı olduğu belirlenmesi yapılmıştı. Tietze sözlüğündeki örnekler de bunu doğrulamaktadır.

KAYNAKÇA

An., A. (1999). “Kıbrıs’ta Yaşayan İki Ana Etnik-Ulusal Toplum Arasında Kültürel Etkileşim”, *Kıbrıs Türk Kültürüne Yazılar*. S. 27-36. Lefkoşa: Kıvılcım Yay.

Andriotis, Nikolaos P. (1974). *Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse. Schriften der Balkankommission, linguistische Abteilung XXII*. Wien.

Argunşah, Mustafa (2009). “Kıbrıs Ağzıyla İlgili Yayımlanmış Çalışmalara Eleştirel Bir Bakış”, *Kıbrıs Konuşuyor. Kıbrıs Ağzı Üzerine İncelemeler*. S. 63-74. Yayına hazırlayan Rıdvan Öztürk. İstanbul: Kesit Yayınları.

Barkan, Ömer Lûtfi (1943). *XV ve XVI’ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları. Birinci cilt: Kanunlar*. İstanbul.

Demir, Nurettin (2002). “Kıbrıs Ağzıları Üzerine Notlar”. *Scholarly depth and accuracy. A Festschrift to Lars Johanson*. s. 100-110. Ankara.

Demir, Nurettin (baskıda) “Kıbrıs Ağzıları ve Anadolu Ağzılarıyla İlişkisi”. 9. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi*. Lefkoşe/Kıbrıs.

Eren, Hasan (1964). “Kıbrıs’ta Türkler ve Türk Dili”. *X. Türk Dil Kurultayında Okunan Bildiriler 1963*: 37-50. Ankara: TDK.

Kabataş, Orhan (2009). *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*. Lefkoşa/İstanbul: Acar Basım ve Cilt San. Tic. A.Ş.

Meyer, Gustav (1893). *Türkische Studien I. Die griechischen und romanischen Bestandtheile im Wortschatze des Osmanisch-Türkischen. Sitzungsberichte der K. Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Classe CXXVIII*. Wien.

Misailidis, Evangelinos (1986). *Robert Anhegger-Vedat Günyol: Seyreyle Dünyayı (Temaşa-i dünya ve Cefakâr-u Cefakeş)*. İstanbul.

Öztürk, Rıdvan (2009). “Kıbrıs Ağzının Kelime Hazinesindeki Değişmeler”. *Kıbrıs Konuşuyor. Kıbrıs Ağzı Üzerine İncelemeler*. s. 161-174. Yayına hazırlayan Rıdvan Öztürk. İstanbul: Kesit Yayınları.

Selānikī = Selānikī Muştafā Efendi (1281). *Tārīḥ-i Selānikī Muştafā Efendi*. İstanbul.

Tietze, Andreas (1999). *Wörterbuch der griechischen, slavischen, arabischen und persischen Lehnwörter im anatolischen Türkisch/ Anadolu Türkçesindeki Yunanca, İslavca, Arapça ve Farsça Ödünçlemeler Sözlüğü*. 204-251, 374-385. İstanbul: Simurg.

Tietze, Andreas (2016-2019). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati I-X*. Ankara: TÜBA.

Tzitzilis, Christos (1987). “Griechische Lehnwörter im Türkischen (mit besonderer Berücksichtigung der anatolischen Dialekte)”. *Österreichische Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse. Schriften der Balkankommission, linguistische Abteilung* 33. Wien.

Wehr, Hans (1958 [1949]). *Arabisches Wörterbuch für die Schriftsprache der Gegenwart*. 3. unveränderte Auflage. Leipzig.